

**ТЕОРІЇ Ж. ДЕЛЬОЗА І Ф. ГВАТТАРІ
ЩОДО ВЗАЄМОДІЇ З ХАОСОМ**

Установлено зміст розробленої Жилем Дельозом і Феліксом Гваттарі філософської стратегії взаємодії з хаосом. Продемонстровано специфічність цієї стратегії з-поміж сучасних філософських теорій хаосу, зокрема, порівняно з уявленнями І. Пригожина, І. Берліна про хаос. Аргументовано твердження, що, на думку Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі, стосунки людини та хаосу є не однобічним процесом, а супроводжуються більшою активністю з обох боків даної взаємодії. Показано причини, за якими Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі вважали більш успішним філософський підхід до взаємодії з хаосом, аніж підходи науки та мистецтва. Ключові слова: хаос, історія філософії, постмодернізм, Жиль Дельоз, Фелікс Гваттарі.

Дослідницька проблема, яку покликана вирішити дана стаття – це виокремлення з філософських побудов Жилия Дельоза та Фелікса Гваттарі теорій щодо взаємодії з хаосом. Ці два мислителі розробили одне з найбільш впливових філософських вчень про хаос, яке ціла низка авторів намагається застосувати для вирішення дослідницьких завдань у широкому спектрі наукових дисциплін – від природничих наук до теорії мистецтва. Тим не менш, вивчення змісту цього вчення все ще є далеким від завершення, що обумовлює актуальність даної статті.

Теорії Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі щодо хаосу аналізували у своїх працях такі дослідники, як Дж.Белл [9], Е.Гроц [11], О.Дьяков [6], К.Колбрук [10], Л.Маркова [7] та ін. Однак, дослідницький інтерес указаних авторів був спрямований передусім на виявлення того, як Ж.Дельоз і Ф.Гваттарі розуміли саме хаос. Питання ж про зміст описаних Дельозом і Гваттарі підходів до взаємодії з хаосом поки що не знайшло свого вирішення у науковій літературі.

Метою даного дослідження є історико-філософська реконструкція теорій Ж.Дельоза і Ф.Гваттарі про підходи до взаємодії з хаосом. Це дослідження – частина нашої дослідницької програми з вивчення еволюції філософських стратегій взаємодії з хаосом.

Отже, у праці «Що таке філософія?» Ж.Дельоз і Ф.Гваттарі говорять про три підходи до взаємодії з хаосом (які пропонують філософія, наука, мистецтво), а також про два різновиди відмови від визнання хаосу, яким ці підходи протистоять.

Щоби зрозуміти вчення даних мислителів щодо підходів до взаємодії з хаосом, необхідно звернути увагу на низку специфічних моментів їхнього розуміння терміну «хаос». По-перше, Дельоз і Гваттарі розглядають хаос насамперед через такий його атрибут, як радикальна мінливість. На їхнє переконання, хаос не може бути інертно-стаціонарним станом. Компоненти хаосу знаходяться у швидкому та безперервному «розвитку, що розбігається і зміщується» [3, с.93]. У результаті такого руху «Хаос хаотизує, розчиняє будь-яку консистенцію у нескінченності» [5, с.59].

Другий важливий момент учення Ж.Дельоза і Ф.Гваттарі щодо хаосу полягає у тому, що, за їхніми уявленнями, «бути компонентом хаосу» – це означає «не знаходитися ні в якому співвідношенні ні з чим іншим». Називаючи компоненти хаосу «визначеностями», Ж.Дельоз і Ф.Гваттарі, тим не менш, говорять, що між цими «визначеностями» не є можливим ніяке співвідношення: «Одна виникає вже зникаючою, а інша щезає, тільки-но намітилася». Через свій безперервний рух, хаос «Містить у собі всі можливі частки і приймає усі можливі форми, які, тільки-но виникнувши, одразу зникають» [5, с.151].

Указані два аспекти серйозно ускладнюють завдання усвідомлення хаосу. Спроба усвідомлення хаосу вимагає від нас мати справу з радикальною мінливістю, яка виснажує невловимістю своїх форм: «Немає нічого більш утомливо-болісного, ніж думка, яка вислизає сама від себе, ніж ідеї, які розбігаються, щезають тільки-но намітившись, ці ідеї від початку роз'їдає забуття, вони миттєво стають іншими, хоча і ці інші ідеї не даються нам у руки» [5, с.257]. Усвідомивши, що поет правий, і під звиклою реальністю справді «хаос ворухиться», ми не можемо не відчути настирливого бажання спростувати існування хаосу, вдаючись до ілюзій порядку. Як пишуть Жиль Дельоз і Фелікс Гваттарі: «Все, що нам потрібно, – це дешифрація

порядку, щоб захиститися від хаосу» [5, с.257]. Перелічуючи поширені засоби закривати очі на хаос, Ж.Дельоз і Ф.Гваттарі говорять передусім про «стійкі думки» і про теорії трансцендентного.

Автори праці «Що таке філософія?» кажуть, що так звані «стійкі думки» дозволяють нашим ідеям бути взаємопов'язаними згідно з правилами асоціації ідей (схожості, суміжності, причинності). Ці «запобіжні правила» дійсно дозволяють навести деякий порядок, надаючи можливість переходити від однієї ідеї до іншої у певному просторово-часовому порядку. Однак, для Ж.Дельоза і Ф.Гваттарі слідування даним правилам – це не більш ніж малодушне і наївне небажання бути людиною у справжньому смислі цього слова, адже стійкі думки – це лише «Парасолька, якою ми закриваємо себе від хаосу» [5, с.258].

Ще один різновид відмови від визнання існування хаосу – це пошуки трансцендентних обґрунтувань порядку. Ж.Дельоз і Ф.Гваттарі розглядають цей спосіб ухилення від визнання хаосу передусім на прикладі релігійних ідей щодо трансцендентного впорядкування. Вони критикують учення про те, що світ є упорядкованим, про те, що цей порядок було встановлено ззовні певними трансцендентними божественними силами.

На переконання Ж.Дельоза і Ф.Гваттарі, визнання хаосу і взаємодія з ним є єдиною можливістю глибоко пізнавати світ. Вони кажуть, що хаос єдине істинне джерело філософії, науки і мистецтва. Ми згодні з думкою Л.Маркової щодо того, що Ж.Дельоз і Ф.Гваттарі намагаються помістити своє вчення про хаос на місце попередніх уявлень про трансцендентне [7, с.30].

Розглянемо ті три підходи до взаємодії з хаосом, які, з точки зору Ж.Дельоза і Ф.Гваттарі, лежать в основі філософії, науки і мистецтва.

Філософський підхід автори праці «Що таке філософія?» описують наступним чином: «Філософ виносить з хаосу варіації, які залишаються безкінечними, але становляться нероздільними в тих абсолютних поверхнях чи обсягах, якими накреслений план іманентності, що перетинає; це вже не асоціації окремих ідей, але возз'єднання ланцюгів над кожною зоною нерозрізненості в концепті» [5, с.259]. Такий підхід, на думку Ж.Дельоза і Ф.Гваттарі, здатен не ігнорувати безкінечну мінливість хаосу, а враховувати її плоди. Хоча, за вченням даних авторів, хаос розчиняє будь-яку консистенцію у своїй нескінченності, вони вчать також і про те, що філософський підхід здатен «надати консистенцію, нічого не втративши з нескінченності». Себто, філософський підхід не втрачає те, що Джефрі Белл, аналізуючи уявлення Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі, називає «надмірною повнотою» хаосу [9, с.167].

Описуючи, як саме в рамках філософського підходу створюється консистенція, Ж.Дельоз і Ф.Гваттарі говорять про «перетин хаосу» [5, с.59], «протягування мережі крізь хаос» [5, с.60], про те, що ця дія «подібна до риболовлі з мережею» [5, с.260]. Іншими словами, у процесі даної взаємодії з хаосом, філософські концепти намічають ординати нескінчених рухів, вони «просівають» хаос, «збираючи» вияви безкінечності.

На думку Ж.Дельоза і Ф.Гваттарі, можливість успішності філософської взаємодії з хаосом може з'явитися тільки у тому разі, якщо ця взаємодія є іманентною хаосу. Дельоз писав, що хаос є невіддільним від «сита», яке його «просіває» [4, с.133]. На переконання авторів «Що таке філософія?», філософи повинні взаємодіяти з хаосом, так би мовити, зсередини цього хаосу. Не дивно, що філософія хаосу Дельоза і Гваттарі певним чином претендує на те, щоби бути відтворенням хаосу. Як пише К. Колбрук, праці Дельоза намагаються передати (хоча й не цілковито) хаос життя [10, с.4].

Другий підхід до взаємодії з хаосом, про який пишуть Ж.Дельоз і Ф.Гваттарі – науковий – відрізняє від філософського підходу те, що він не намагається передати безкінечну мінливість хаосу: «Вчений виносить з хаосу змінні величини, які стали незалежними завдяки уповільненню, тобто усунуванню всіх інших змінних, здатних справляти вплив, що виводить з рівноваги, через що виділені змінні вступають у відношення, які характеризують через функцію; це вже не зв'язки між різними ділянками речей, але прикінцеві координати у тому плані референції, який перетинає, який проходить від точкових ймовірностей до глобальної космології» [5, с.259]. Науковий підхід вибирає з хаосу окремі компоненти, видаючи їхні випадкові й неповні констеляції за дійсність.

Якщо філософія, зберігаючи безкінечне, надає компонентам хаосу консистенцію завдяки концептам (які не дають множинності нероздільних варіацій зникнути, постійно припускаючи її існування), то наука, відмовляючись від безкінечного, надає хаосу референцію завдяки

функціям. Таким чином, ціною відмови від усвідомлення безкінечної мінливості хаосу, наука домагається виникнення важливого для неї феномену референції.

У цьому моменті є певна кореляція між позицією Дельоза, Гваттарі й теоріями Т.Куна щодо специфіки дослідницької діяльності в періоді так званої «нормальної науки». Кун писав, що в ці періоди вчені намагаються «втиснути природу в парадигму, як у заздалегідь збиту затісну коробку», а ті явища, які не підходять до існуючої парадигми, науковий світ ігнорує. У праці «Структура наукових революцій» Кун підкреслює, що дослідження в «нормальній науці» спрямовано на розробку лише тих теорій, існування яких припускає парадигма.

Однак, нагадаємо, що Томас Кун говорить про те, що між періодами «нормальної науки» є часи наукових революцій, протягом яких учені виходять за межі дисциплінарних матриць науки. Тим часом, з учення Ж.Дельоза і Ф.Гваттарі випливає, що науковий підхід у будь-якому разі не може бути досконалим. Утім, Дельоз і Гваттарі констатують, що науковий підхід здатен трансформуватися, наближаючись до прийомів філософського підходу. Вони пояснюють потребу в такій трансформації феноменом «тяжіння хаосу»: «Є лише вузька крайка, яка відділяє нас від океанічного хаосу, і наука намагається якомога ближче підступити до прибою, постулюючи відношення, які зберігаються при виникненні і зникненні змінних ...» [5, с.263].

Підхід мистецтва відрізняється як від філософії, так і від науки: «Художник виносить з хаосу різновиди, які вже не відтворюють чуттєве тим чи іншим органом чуття, але самостійно створюють ество чуттєвості, ество-відчуття у плані неорганічної композиції, здатної знову дати нам безкінечність» [5, с.259]. Тобто, мистецтво створює композиції («хаосмос», «хаос-космос» [2, с.7]) з компонентів хаосу, які мають викликати чуття присутності хаосу. Як пишуть Ж.Дельоз і Ф.Гваттарі, мистецтво перетворює хаотичну змінність на хаотичні різновиди. Мистецтво прагне зробити хаос відчутним – воно «Поміщає шматок хаосу в раму і робить з нього хаос – складене ціле, яке стає відчутним, тобто витягує з нього хаотичне відчуття».

Важливо відмітити, що Дельоз і Гваттарі розглядають підходи філософії, науки і мистецтва не як якісь односторонні дії стосовно хаосу, а саме як взаємодію з ним. Л.Маркова справедливо каже, що Ж.Дельоз і Ф.Гваттарі не лише вважають, що філософія може реалізовуватися й існувати тільки на межі з хаосом [7, с.7], але, більше того, вони переконані, що «Всі філософські системи, як би не були вони оригінальні і як би не відрізнялися одна від одної, мають спільне джерело, ніби спільну свою тінь – хаос» [7, с.8]. Виходячи з теорій Ж.Дельоза і Ф.Гваттарі, хаос як мінімум не менш активний учасник творення філософії, науки, мистецтва, ніж людина.

Зазначимо, що Дельоз і Гваттарі з-поміж описаних ними трьох підходів взаємодії з хаосом, надають перевагу філософському підходу. Вони розглядають його як стратегію взаємодії з хаосом, яка, по-перше, на відміну від науки, здатна не випускати з уваги безкінечну мінливість хаосу, і, по-друге, на відміну від мистецтва, має на увазі можливість раціональної інтеракції з хаосом.

Більш чітко зрозуміти специфіку філософської стратегії взаємодії з хаосом, яку пропонують Дельоз і Гваттарі, можна, залучаючи до розгляду інші теорії хаосу, які було розроблено у ХХ столітті. Наприклад, теорії Іллі Пригожина та Ісаї Берліна.

Ілля Пригожин вважає науковий підхід цілком здатним передати сутність хаосу. Він стверджує, що існують установлені наукою «закони хаосу», і приводить відповідні розрахунки та формули [8, с.83-97]. Тут ми бачимо розбіжність з позицією Дельоза і Гваттарі, котрі вважали, що лише філософський підхід з «безкінечною варіативністю» його концептів є єдиною можливим способом адекватного відображення сутності хаосу. Друга розбіжність полягає у тому, що, якщо Пригожин пропонує раціональне осмислення хаосу, так би мовити, ззовні хаосу, шляхом його відстороненого осмислення розсудком, то Дельоз і Гваттарі говорять про «план іманентності», який з їхньої точки зору є необхідною умовою взаємодії з хаосом.

Переходимо до порівняння з позицією Ісаї Берліна. Цей мислитель у роботі «Європейська єдність та мінливості її долі» [1] характеризує хаос через поняття «страх». Він пише, що «Стремління до порядку є проявом страху перед стихіями, спробою огородити себе від хаосу, що викликаний відсутністю контролю, від розхитування традицій, навичок, звичаїв, це спроба зберегти перила, щоб люди не зісковзнули у провалля». У цьому висловлюванні є чотири ключових моменти – хаос, страх, порядок та контроль. Розглянемо їх докладніше.

Отже, що розуміє І. Берлін під хаосом? У вищевказаній фразі «хаос» – це з одного боку те, що вселяє страх, а з другого боку – щось синонімічне стихіям. Причому ці два аспекти поняття «хаос» взаємопов'язані як наслідок та причина, страх виникає через стихійність, що притаманна хаосу. Берлін каже про хаос, стихійна сутність якого вселяє страх. Далі, що таке контроль? Це те, відсутність чого викликає хаос. Тобто, наявність контролю могла би покласти край хаосу, але для цього необхідний такий контроль, що забезпечує людину від стихійності. Стремління до порядку викликається страхом, це стремління є тугою за контролем. Однак, що саме пропонує Берлін упорядковувати? Він не каже про впорядкування як спосіб подолати, перемогти хаос. Він каже про стремління лише відгородитися від хаосу, захистити себе від страху, який викликає хаос: «зробити перила, щоб не зісковзнути у провалля». Коли Берлін каже про стремління до порядку, йдеться про контролювання не хаосу, а обмеження самого себе, йдеться про самоконтроль, який дозволить звести перешкоду між собою та хаосом. Перешкоду, що відділяє не хаос від нас, а нас від хаосу. Поручні обмежують того, хто йде по мосту, щоб він не наробив зайвого, будучи зачарованим видовищем провалля навколо себе. Тобто, Берлін каже про ту стратегію взаємодії з хаосом, яка пропонує відділити, забезпечити людину від хаосу, не спростовуючи наявності хаосу.

Учення Дельоза і Гваттарі суттєво відрізняється від позиції, яку описує І.Берлін. Воно не закликає відокремлювати людину від хаосу ніякими бар'єрами. Дельоз і Гваттарі не вважають хаос чимось негативним для людини. Ми згодні з точкою зору Е.Гроц щодо того, що, виходячи з концепцій Дельоза і Гваттарі, «Філософія – один з модусів звертання до хаосу, це скоріше один із способів жити з хаосом, аніж спосіб надання йому правдивого чи внутрішнього порядку» [11, с.27].

На підставі вищевикладеного ми висновуємо такі положення. Ж.Дельоз і Ф.Гваттарі запропонували теорію про три підходи до взаємодії з хаосом. Підхід філософії зберігає безкінечну варіативність хаосу, дозволяючи мати таку картину хаосу, яка є адекватною справжньому стану справ. Підхід науки передає довільну, таку, що не відповідає реальності картину дійсності. Мистецтво відтворює відчуття присутності хаосу.

Об'єднує ці три підходи три моменти. По-перше, те, що всі дані підходи, на думку Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі, мають своїм витоком хаос. Усі вони мають справу з хаосом, будучи спробами взаємодіяти з ним. По-друге, ці три підходи протистоять так званим «стійким думкам» і трансценденталізму, які, на переконання Ж.Дельоза и Ф.Гваттарі, є поширеними способами закривати очі на хаос, уникаючи дійсності. По-третє, на думку Ж.Дельоза і Ф.Гваттарі, стосунки людини і хаосу в рамках і філософського, і наукового підходів, а також у рамках підходу мистецтва, є не одностороннім процесом, а характеризуються активністю з обох боків даної взаємодії.

Ж.Дельоз і Ф.Гваттарі надають перевагу філософському підходу, розглядаючи його в якості філософської стратегії взаємодії з хаосом, яка, по-перше, на відміну від науки, здатна не втрачати з уваги нескінченну мінливість хаосу а, по-друге, на відміну від мистецтва, припускає можливість раціональної інтеракції з хаосом. На думку Ж.Дельоза і Ф.Гваттарі, в процесі здійснення філософської стратегії, людина за допомогою філософських концептів (варіативних за своєю сутністю) намагається ординати безкінечних рухів виявів хаосу. Причому, вона робить це не «ззовні», а іманентно до хаосу, що й забезпечує, на думку Ж.Дельоза і Ф.Гваттарі, успішність даної стратегії.

Філософська стратегія взаємодії з хаосом, яку пропонують Ж.Дельоз і Ф.Гваттарі, має певну специфіку на тлі інших теорій хаосу, які було розроблено у ХХ столітті. Зокрема, її відрізняє від учення про хаос Іллі Пригожина такі два моменти. Перший, – Ж.Дельоз і Ф.Гваттарі переконані, що лише філософський підхід з «безкінечною варіативністю» його концептів, є єдиною можливим способом адекватного відображення сутності хаосу. Другий, – якщо Пригожин пропонує раціональне осмислення хаосу, так би мовити, «ззовні» хаосу, то Ж. Дельоз і Гваттарі говорять про «план іманентності», який з їхньої точки зору є необхідною умовою успішності взаємодії з хаосом. Що стосується стратегії «відмежування від хаосу», про яку пише І.Берлін, то позицію Ж.Дельоза і Ф.Гваттарі виділяє у цьому контексті передусім переконання у тому, що не існує потреби відокремлювати людину від хаосу ніякими бар'єрами. Ми вважаємо перспективним подальше дослідження теорій Ж.Дельоза та Ф.Гваттарі щодо хаосу, насамперед в історико-філософському плані, що допомогло б установити філософські витoki даних учень.

Література

1. Берлин И. Европейское единство и превратности его судьбы / И. Берлин // Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре. – 2002. – №1. – С. 5-23.
2. Делёз Ж. Логика смысла / Ж. Делёз; [пер. с фр. Я. Свирского]. – М.: Академический Проект, 2011. – 472 с.
3. Делёз Ж. Различие и повторение / Жиль Делёз; [пер. с фр. Н. Б. Маньковской, Э. П. Юровской]. – СПб.: Петрополис, 1998. – 384 с.
4. Делёз Ж. Складка. Лейбниц и барокко / Жиль Делёз; [пер. Б. М. Скуратова]. – М.: Логос, 1997. – 264 с.
5. Делёз Д. Что такое философия? / Жиль Делёз, Феликс Гваттари; [пер. с франц. С. Н. Зенкина]. – СПб.: Алетейя, 1998. – 270 с.
6. Дьяков А. В. Жиль Делёз. Философия различия / А. В. Дьяков. – СПб.: Алетейя, 2012. – 504 с.
7. Маркова Л. А. Философия из хаоса. Ж. Делёз и постмодернизм в философии, науке и религии / Л. А. Маркова. – М.: КАНОН+, 2004. – 384 с.
8. Пригожин И. Конец определённости. Время, хаос и новые законы природы / И. Пригожин. – Ижевск: НИЦ «Регулярная и хаотическая динамика», 2000. – 208 с.
9. Bell J. Philosophy at the Edge of Chaos: Gilles Deleuze and the Philosophy of Difference / Jeffrey A. Bell. – Toronto: University of Toronto Press, 2006 – 292 p.
10. Colebrook C. Gilles Deleuze / Claire Colebrook. – London: Routledge, 2002 – 184 p.
11. Grosz E. Chaos, Territory, Art: Deleuze and the Framing of the Earth / Elizabeth A. Grosz. – New York: Columbia University Press, 2008 – 116 p.

Summary

Kulik A. G. Deleuze's and F. Guattari's Theories about Interaction with Chaos. *The content of the philosophical strategy concerning interaction with chaos developed by Gilles Deleuze and Felix Guattari is found out. The specifics of this strategy among modern philosophical chaos theories, in particular comparing to I. Prigogin and I. Berlin's ideas about chaos is shown. The thought is argued that according to Deleuze and Guattari relationships of a person and chaos are not one-way process, they imply active role of the both parties of the given interaction. The reasons, explaining why Deleuze and Guattari consider philosophical approach of interaction with chaos more successful than approaches of science and art, are given. Keywords: Chaos, History of Philosophy, Postmodernism, Gilles Deleuze, Felix Guattari.*

УДК 167/168

© Степан В. Возняк

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ЗНАЧЕННЯ ІДЕЙ МАРТИНА ГАЙДЕГЕРА ДЛЯ МЕТОДОЛОГІЇ СУЧАСНОГО ГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ

У статті аналізується значення ідей М. Гайдегера, зокрема, його концепції мислення, для методології сучасного гуманітарного знання. Стверджується, що без рішучого обмеження об'єктного, інструментального, розрахункового типу мислення і переходу до «сутнісного мислення», «іншого мислення», переосмислення самого поняття «метод», «методологія» – гуманітарне знання ризикує втратити свій одвічний предмет – людину та її буття у світі. Ключові слова: метод, методологія, сутнісне мислення, обчислювальне мислення, строгість, точність, екзистенціал.

У сучасних гуманітарних науках, та й не тільки в науках, навіть на рівні масової свідомості широко розповсюджений погляд, що нам треба якось відповідати “на сучасні виклики” (глобалізації, екологічної та антропологічної катастрофи, ідентифікації та самоідентифікації, національного відродження, пошуків “нових цінностей” тощо). Проте позиція Гайдегера примушує нас принципово обернути нашу точку зору, наш погляд, нашу думку. Не виклики “сьогодення” нас кличуть у мислення – вони розраховані на продовження роботи мислення у звичному режимі: розрахунку, обчислення, пошуку оптимальних шляхів. А Гайдегер вимагає іншого: думати по-справжньому, віддатися істотному мисленню, сутнісному мисленню, буттєвому мисленню. Саме таке мислення відсторонюється (рос. переклад – “отрешается”) від вимог марнотності і прагне відповідати тому найістотнішому, що кличе нас у мислення. Тобто – вчуватися в буття, долати забуття буття. А тому до Гайдегера варто